

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МІСЦЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ

С.І. ШЕВЧЕНКО, В.Г. ГРІНЧЕНКО

Кількасотлітнє входження українських земель до сусідніх держав не сприяло комплексному узагальненню матеріалів, присвячених життєвому шляху видатних осіб національної історії, повному дослідженню їх причетності до «малої батьківщини», того чи іншого регіону великої європейської держави, якою є сьогодні Україна. Це, зокрема, відноситься й до центральноукраїнського терену, котрий тривалий час входив до Російської імперії, а згодом – до Радянського Союзу. Натомість, краєзнавчі публікації, меморіальні дошки, пам'ятники, у значній мірі увічнюють зв'язок Наддніпрянщини з помітними полководцями армії Російської імперії, політичною елітою більшовицької партії, діячами культури СРСР. Скажімо, в томі «Історії міст і сіл Української РСР» по Кіровоградській області, прізвище В. Леніна вписано на 175-ти сторінках, хоча на території краю він ніколи не бував. У той же час уродженець сусідньої Черкащини, видатний письменник, художник і громадський діяч Т. Шевченко, котрий відвідував регіон, згодом писав про це (після смерті Кобзаря тут мешкали його родичі) згадується там лише кілька разів. Отже, в часи незалежності маємо просистематизувати Шевченківські адреси з метою їх повного

охоплення можливими туристичними маршрутами, використання матеріалу в навчально-виховній, краєзнавчій роботі. Задля реалізації поставлених завдань у статті використовуються окремі брошури, статті, повідомлення, які друкувалися в різний час у місцевих чи центральних виданнях. Передусім, виокремимо невеликий путівник на кількох аркушах письменника В. Кобзаря і журналіста Ю. Матівоса, виданий на рубежі радянської епохи і доби незалежності, котрий був першою спробою узагальнити в одній публікації матеріал з проблеми «Шевченко і Кіровоградщина». Інформацію про діяльність єдиного в області музею «Кобзарєва світлиця», пов'язаного з родичами Шевченка, міститься в статтях у Знам'янській райгазеті. Кілька фактів зв'язку імені Тараса Григоровича з краєм наводяться у відповідному томі «Історії міст і сіл Української РСР». У роки незалежності проводиться дослідження нових фактів або версій причетності Т. Шевченка до регіону між Синюхою і Дніпром, здійснюються заходи з увічнення пам'яті Кобзаря, що вимагає свого узагальнення на початку XXI ст.

Першим майбутні Шевченківські місця на теренах, які сьогодні входять до Кіровоградщини, проклав десятирічний Тарас 1824 р. Тоді до Єлисаветграда (тепер – Кіровоград) його взяв із собою батько Григорій Іванович, який приїздив сюди з чумаками продавати яблука з панського саду. Таким чином, глава сім'ї намагався забезпечити сина від можливих конфліктів із мачухою. Крім Єлисаветграда, хлопець проїхав тоді Новомиргород, Кам'янку, Каніж, Володимирівку, Грузьке, Гуляйполе (частина Златополя, котрий згодом увійшов до Новомиргорода), річки Дідову балку, Вись, Грузьку, Інгул [1, 1-2]. Ту подорож згодом письменник опише в повісті «Наймичка», художньо зобразивши факти свого дитинства, пов'язані з теренами, котрі тепер входять до Новомиргородського та Кіровоградського районів, обласного центру. Подробиці поїздки хлопця Єлисаветградщиною аналізували свого часу його родички Красицькі [2], літературознавці.

Сюжет з «Наймички» використовували вітчизняні та зарубіжні романісти. Наприклад, про подорож Шевченка Єлисаветградщиною писала у своєму відомому творі «Тарасові шляхи» Оксана Іваненко. Цей сюжет, зокрема, увійшов до роману польського письменника Єжи Єнджевича «Українські ночі, або Родовід генія». Тут, наприклад, ідеться: «У долині по берегах річки лежав Новомиргород. Через річку перебравися вбід, виїхали на гору і знову побачили перед собою безмежний степ». У вказаному романі також викликає увагу опис відвідин Олександрівки (тепер – райцентр Кіровоградщини) в середині 1840-х рр. Т. Шевченком і П. Кулішем, яких гостинно прийняв місцевий поміщик, польський письменник «української школи» М. Грабовський. Тарас Григорович, за цією версією, за порадою Пантелеймона Олександровича, хотів замовити польський текст до свого альбому «Мальовнича Україна» [3, 163].

Серед листування Куліша не виявлено підтвердження відвідин Олександрівки Шевченком. За 1844 р. зустрічаємо його лист до Тараса Григоровича, де він пише: «...Їду знов на три місяці на Україну. Присилайте Ваші картинки в Чигирин з надписом: «Михайлу Грабовському». Я в його буду, і він знатиме, куди їх мені переслать...» [4, 38]. Якраз тоді, коли Тарас Григорович збирав матеріали для «Мальовничої України», польський письменник планував видати подібний альбом. Пантелеймон Куліш і познайомив українця із задумом останнього. Відносно ж задуму самого Шевченка, то вже через 13 років знову читаємо в листі Куліша на його адресу: «Колись ти малював «Живописну Україну», і нічого з того не вийшло...» [5, 236]. Втім, згаданого 1844 р. альбом «Живописна Україна» під редакцією Тараса Шевченка з підписами до ілюстрацій «південно-руською і французькою мовами» все-таки вийшов у Петербурзі. Не вдалося Тарасу Григоровичу продовжити публікацію своїх творів у другому випуску, який планувався на 1845 р. [6, 407].

У Єлисаветградському кавалерійському юнкерському училищі викладав штабс-капітан Микола Новицький (1838-1906), знайомий Тараса Шевченка по Санкт-Петербургу. Він брав активну участь у звільненні його родичів з кріпацтва, про що повідомляв Тараса Григоровича у листах з Єлисаветграда. Зокрема, офіцер у вересні 1860р. писав письменнику про наслідки переговорів з цього приводу з кріпосником Фліорковським, про зустріч з братом поета Варфоломієм Григоровичем. Остання ж зустріч Новицького із самим Шевченком відбулася за кілька місяців до цього в столиці імперії [1, 3].

М. Новицький (дослужився до генерал-лейтенанта) записав спогади про Т. Шевченка і зберіг його листи, продовжував турбуватися про його родичів. Саме за його рекомендацією до Єлисаветградського юнкерського кавалерійського училища поступив небіж письменника Йосип, син Варфоломія Шевченка. Юнак брав участь у «Вечорницях» П. Ніщинського, прем'єра яких відбулася саме в Єлисаветграді [7, 45]. Петро Ніщинський (1832-1896) у ті часи часто приїздив до Єлисаветграда, де спілкувався з майбутніми корифеями українського професійного реалістичного театру, зокрема, Марком Кропивницьким. «Вечорниці» ним були написані на власний текст, як музична сцена до драми Т. Шевченка «Назар Стодоля», вперше на Україні поставлена у приміщенні Єлисаветградського громадського зібрання аматорським гуртком І. Карпенка-Карого. Ініціатором заходу виступив ще один службовець кавалерійського училища Микола Федоровський, який, згодом, у відставці налагодить у Санкт-Петербурзі видання українських книг, стане фундатором «Всеслов'янського кола музичного для духовного піднесення народу» [8, 72,104]. Отже, у цьому середовищі й продовжувалося громадянське формування Йосипа Шевченка до закінчення ним училища, після чого він взяв участь у російсько-турецькій кампанії на Балканах. А

серед майбутніх елисаветградських юнкерів назвемо ще й нащадка запорозьких козаків А. Ждаху, який художньо зображував теми української історії та етнографії, ілюстрував книги М. Костомарова. Поштові листівки за його малюнками, надруковані в 1911 р. видавництвом «Час» із метою збору коштів на будівництво пам'ятника Т.Г. Шевченку, демонструються тепер у першому експозиційному залі Одеського історико-краєзнавчого музею [9].

Край пов'язаний з іменем подвижника Тараса Шевченка по Кирило-Мефодіївському товаристві Олександром Тулубом (1824-1872), який був теж заарештований, але відпущений за браком доказів. Деякий час цей педагог вчителював у Златопільській чоловічій гімназії [10]. Внучка Олександра Даниловича – Зінаїда Тулуб згодом у романі «В степу безкраїм за Аралом» опише заслання Тараса Григоровича в Оренбурзькі степи.

У Єлисаветградському і Олександрійському повітах Херсонщини громадськість завжди шанувала пам'ять Шевченка, незважаючи на відношення до цього в різні часи офіційних властей, у т. ч. заборону таких заходів у добу Російської імперії. Так, на пошану пам'яті Кобзаря в 1911 р. олександрійські аматори влаштували виставу, збір від якої (200 крб.) переслали до Києва на спорудження йому пам'ятника. Через 2 роки день народження Т.Г. Шевченка нелегально відзначила в цьому місті молодь. Збереглися спогади сучасників тих подій. Панас Феденко, публіцист, історик, член Центральної Ради, професор Українського Вільного університету в екзилі, випускник Олександрійської гімназії писав: «Свято на пошану поета... Коло портрета Шевченка на підвищенні горіли свічки, були підготовлені реферати. На поміч ми запросили видатного декламатора Гната Юру, що відбував солдатську службу як писар в канцелярії повітового «Військового начальника». Після моєї доповіді про «Демократичні ідеї Шевченка» – Гнат Юра... декламував поему Шевченка «Чернець». Настрій у всіх був ентузіастичним. Ми вже готувалися проспівати «Заповіт», коли хтось сильно почав стукати у двері... З'явився інспектор... З ним були два поліціанти. Цей «малорос» глянув на портрет Шевченка і промовив саркастично: «Свічки – як перед святим...». Марія Чижевська, сестра випускника Олександрійської гімназії, філософа, літературознавця члена Центральної Ради, емігранта Дмитра Чижевського згадувала: «...В розпал святкування прийшла поліція. Кілька чоловік втекло через вікно, інших переписали. Семінаристів (до десяти чоловік) виключили з учительської семінарії, а гімназистів і гімназисток чекала задовільна оцінка з поведінки» [11, 23-24]. 100-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка олександрійські вчителі, лікарі, гімназисти знову нелегально відзначали на приватній квартирі [12, 603]. Цього разу згаданий Г. Юра виконував «Реве та стогне Дніпр широкий». Знову все закінчилося приходом поліції, але тепер уже Гната Петровича було направлено для проходження служби в маршеву роту до Бессарабії.

До речі, автор пісні «Реве та стогне Дніпр широкий» Данило Крижанівський навчався у 1860-х роках у Єлисаветградському духовному училищі, приміщення якого збереглося до наших днів. Працюючи в Болградській гімназії, написав музику на слова поеми Т. Шевченка «Причинна», яку присвятив своєму улюбленому актору М. Кропивницькому з Єлисаветградщини, на вистави котрого спеціально приїздив до Одеси. Вона й стала всенародною піснею, прізвище автора якої (котрий молодим пішов із життя) на деякий час було забуто. Єлисаветградське реальне училище закінчив Михайло Васильєв (1863-1912), якому належать записи народних пісень, переказів та легенд про великого Кобзаря «Народна пісня про Шевченка» (1898 р.) і «Тарас Шевченко в легенді» (1900 р.) [13, 118].

Кіровоградщина пов'язана з долями спадкоємців близьких родичів Тараса Шевченка. Зокрема, це стосується гілки родоводу його сестри Катерини, дружини Антона Красицького. Їх нащадки деякий час мешкали в селі Мошориному (тепер – Знам'янського району), а в середині ХХ століття поселилися у Знам'янці. Тут мешкали онука Катерини Григорівни Катерина Максимівна та правнучка Антоніна Єреміївна Красицькі. У 1961 р. – році сумного ювілею смерті Великого Кобзаря – виконком Знам'янської міськради депутатів трудящих надав для довічного проживання Красицьким окремих будинок, створивши одночасно в ньому кімнату-музей Т.Г. Шевченка. На громадських засадах ним завідувала Катерина Максимівна, а після її смерті – Антоніна Вереміївна. У 1964 р. незадовго до своєї смерті, родичок відвідала онука Тараса Григоровича по братові Микиті – Єфімія Прокопівна Шевченко. У кімнаті-музеї проводилися екскурсії для учнів, отримували в подарунки експонати, велося листування з багатьма адресатами. Згодом заклад став громадським музеєм. Згідно нового плану забудови міста в 1976 р. будиночок Красицьких було знесено, музейну кімнату перенесли до Будинку піонерів. З нагоди 175-річчя з дня народження Тараса Шевченка заклад отримав нове приміщення (дві просторі кімнати), а з 1991 р. став називатися «Кобзарєвою світлицею» [14].

Сьогодні музейним осередком керує краєзнавець-ветеран, один із нащадків гілки Красицьких В'ячеслав Євгенович Шкода. Під його опікою знаходиться більше 2-х тис. одиниць обліку, в т. ч. 655 – основного фонду. Сюди продовжують надходити в подарунки різні матеріали, публікації. Зокрема, зберігається роман Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» з автографом автора. Серед експонатів – твори київських митців В. Касіяна та В. Масика, дніпропетровця Б. Єгорова, різьбяр з Тернопільщини С. Батюка, вишивки народних майстринь, твори Антоніни Красицької. Інтерес викликає стенд «Гілка Шевченкового роду». Дві експозиційні кімнати світлиці щороку відвідують десятки екскурсійних груп. Їм пропонуються тематичні екскурсії «Гілка Шевченкового роду на Знам'янщині»,

«Сподвижник Т. Шевченка у нашому краї», «Чумацькі шляхи Кобзаря», «Холодний Яр у житті і творах Шевченка», «Топонімія Чорноліського краю і поезія Шевченка», «Автографи музейної бібліотеки», «Освідчення в любові» та ін. Член «Родини Шевченка», Українського благодійного культурно-наукового фонду Шевченка В'ячеслав Шкода 10 березня 2004 року зустрівся із студентською молоддю Кіровоградського державного педуніверситету імені Володимира Винниченка у Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї з нагоди 190-річчя з дня народження Кобзаря, продемонструвавши деякі експонати Знам'янського музею. Депутати Знам'янської міськради прийняли рішення про створення міського краєзнавчого музею, філіалом якого буде «Кобзарєва світлиця» [14].

У різні часи творчість Т. Шевченка була предметом дослідження уродженців краю. Зокрема, виходець із родини аптекаря в Єлисаветграді, український і російський літературознавець І. Айзеншток (1900-1980) вивчав біографію, творчу лабораторію та фольклоризм письменника, уклав перше коментоване видання «Щоденника» Шевченка, видання його творів у 1920-1930-х рр. За його редакцією в 1939 р. вийшли книги «Т. Шевченко. Кобзар», «Т. Шевченко. Стихотворения». Творчість Кобзаря через призму міжслов'янських літературних зв'язків досліджував уродженець селища Петрового (тепер – райцентр) Григорій Вервес. Це прослідковується у низці його праць, зокрема, в книзі «Тарас Шевченко і Польща» (1964).

Наукові дослідження проводилися і емігрантами-вихідцями з Центральної України. Так, уродженець Долинського району, доктор славістичних наук, професор української мови і літератури в Альбертському університеті Яр Славутич (нар. у 1918) у першій пол. 1960-х рр. видав книги «Велич Тараса Шевченка», «Шевченкова поетика». Досліджував творчість Кобзаря і виходець з Олександрії, доктор наук Дмитро Чижевський (1804-1977), котрий працював у вузах Праги, Гейдельберга, Фрайбурга, Галле, Марбурга, за океаном. Зокрема, характеризуючи міжнародне значення поезії української романтики у ХІХ ст., дослідник писав: «Українські теми пробилися до чужих літератур, переважно слов'янських. Пізніші численні переклади Шевченка у сербів, а ще більше у болгар, свідчать про це» [15, 158].

На кінець союзних часів на Кіровоградщині ім'я Шевченка було увічене у назвах 15 колгоспів і 8 сіл. На обліку знаходилося 10 пам'яток, присвячених поету. У добу незалежності цю роботу поживавлено. 1993 року у рамках проведення Дня Кіровограда місцева українська гімназія-школа № 5 імені Тараса Шевченка започаткувала свято вулиці Шевченка (колишня Петрівська). В обласному і районних центрах області відбуваються покладання квітів, урочисті мітинги, концерти, конференції, виставки, присвячені ювілею Кобзаря. Півроку тривав збір коштів на пам'ятник Т. Шевченку в Гайворонському районі. Його відкриття відбулося на центральній площі Гайворона 9 березня 2004 р. [16].

Тож, на Кіровоградщині продовжуються традиції дослідження Шевченківських місць, увічнення його пам'яті, пропаганди творчої спадщини, використання ідеї громадського подвигу Поета у виховній роботі, передовсім, у навчальних закладах краю, який безпосередньо межує з Черкащиною – колискою Тараса Григоровича Шевченка. Гадаємо, що тема: «Шевченко і Кіровоградщина» заслуговує на висвітлення в окремій книзі, експозиціях обласного і міськрайонних краєзнавчих музеїв. Акцентуємо на цьому особливу увагу у зв'язку з проведенням у 2005 році на Кіровоградщині Всеукраїнського свята «В сім'ї вольній, новій», присвяченого Тарасу Шевченку [17].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кобзар В.Ф., Матівос Ю.М. Тарас Шевченко і наш край: Туристські маршрути. – Кіровоград: Облполітвидав, 1989. – 5 с.
2. Літературна Україна. – 1987. – 3 грудня.
3. Єнджевич Єжи. Українські ночі, або Родовід генія: Роман. – Львів: ЛДКФ «Атлас», 1997. – 445 с.
4. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані /Ред. Ю. Луцького. Перед. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, Торонто: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. – 376 с.
5. Письма П.А.Кулиша къ М. Грабовскому // Киевская Старина. Т. LXXI. – 1899. – Ноябрь. – С.229–239.
6. Горленко В. Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарнавского // Киевская Старина. Т. XIV. – 1886. – Февраль. – С.402–409.
7. Семененко Олександр. Харків... Б/м: Сучасність, 1977. – 240 с.
8. Літературний словник Кіровоградщини / Авт. – упор. Куценко Леонід. – Кіровоград: Кіровоградське державне видавництво, 1995. – 126 с.
9. Одеський історико-краєзнавчий музей, експозиція.
10. Єлисавет (Кіровоград). – 1992. – № 2-3.
11. Куценко Л.В. «Благословенні ви, сліди...» – Кіровоград: Державне Центрально-Українське видавництво, 1995. – 104 с.
12. Белявін Ф.К., Пом'ятунов А.С. Олександрія // Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: УРЕ, 1972. – С. 600 - 619.
13. Куценко Леонід. «Народу самостійні діти...» Українська доля Дикого поля. – Кіровоград: б/о, 2005. – 120 с.
14. Сільське життя (Знам'янка). – 2004. – 3 березня.
15. Петров Віктор, Чижевський Дмитро, Глобенко Микола. Українська література. Мірчук Іван. Історія української культури. – Мюнхен – Львів: «Фенікс Лтд», 1994. – 37 с.
16. Кіровоградська правда. – 2004. – 11 березня.
17. Народне слово. – 2005. – 30 квітня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Грінченко Віктор Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.